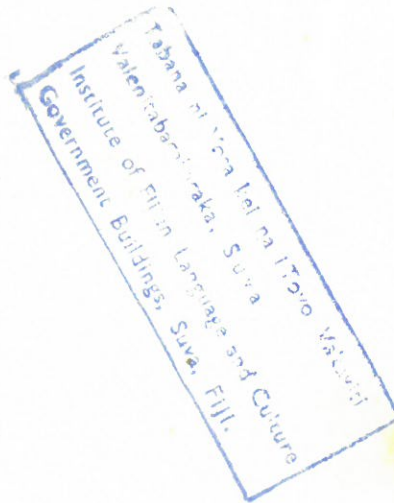

TOPIC: HISTORY
 INFORMANT: RATU ILAIJIA ROKORATU
 PLACE OF ORIGIN: NALUWAI NAITASIRI
 PLACE OF INTERVIEW: SAVUSAVU
 DATE: 10 / 1 / 84.
 INVESTIGATOR: WALESI LIGAIRI.
 TR

O au saka, e ka ni marau, ka ka ni rarawa talega vei au. Niu mai vakaraitaka na i tukutuku, ni o au, au tiko sara mai e na daku ni bai, me vakatekivu mai na noqu sucu, au sucu tiko e na yabaki duanaudolu ciwanadrau ka walu. E caka na Veitarogi Vanua, e na loma ni neitou vanua, e na yabaki duanaudolu ciwanadrau ciwasagavulu ka dua, kai na ruasagavulu karua. E caka na kena bubului taki mai Viria, e na duanaudolu ciwanadrau ruasagavulu ka tolu. Ia, ni bera tiko na bubului mai Viria, e yaco mai na i Talai vakacegu, na talai e ra sa Bale, e ra mai raica sara na vanua e a caka kina na veibuli, e na dela ni vanua mai Waimaro. Mai raica tu o koya na vatu, na i dabedabe ni vanua e caka kina na Veibuli, ka mai taroga sara o koya vei keitou, e dua na civa e tiko vei kemudou, na civa e a nona na turaga, ka a buli taumada vei kemudou, e na nomudou vanua. E ratou mani tukuna na neitou Turaga, ni tiko. Ia, ko e tiko ogo vei au, au na vakaraitaka tale ga vei iratou na turaga e ratou tiko ogo, me ratou raice. Ia

na gauna oqo, au vosa tiko kina, e se ma caka rawa na nodra vei tokiyaki na turaga ni vanua o Waimaro, mai na vanua o Waimaro, me ra veibiuyaki e na veivanua. E ratou liu na turaga ni Matuku. E ratou mani kerea vei keitou, me ratou toki, me ratou ma bau. E ratou mani cakava e ke na turaga, o ratou na Turaga ni Matuku kei iratou na bau, e ratou mani kelia na neitou qele, e ratou mani cakava sara na drau ni boka. Me kutuni saka ke, na qele, me ratou kauta tiko, me nodratou i kaukau e na vanua e ratou vakaqara vanua kina, me ratou biuta i ke, na qele ka qoi, me i vakananumi ni nodratou a biuta na neitou yavu. E sa va toka na qele oqo, e sa mani ratou a toki na turaga ni Matuku, ratou mani yaco i Matuku. E sebera tiko ni ratou biuta na vanua, e ratou sa mani kerea kina vei keitou, me nodratou kece sara o ratou, ni ratou turaga rairai vinaka, ni ratou marama rairai vinaka tale ga na turaga ni Matuku. Me kakua tale ni dua vei keitou me sivi iratou, me neitou toka o keitou na biu toka na rairai ca. A ratou mani vakadonuya na neitou turaga. E ratousa qai tukuna o ratou na neitou Turaga, nisa vakarau me ratou bau, kemudou na bau na neitou. E dua na neitou i loloma mo dou kauta tiko, me nomudou i kaukau, me nomudou mo dou kauta tiko o ya, na sibi, kei na tauna, me keitou galala yani i ke o keitou. Mani ratou mani kauta tiko o ratou na neitou oqo, me yacova tiko mai na gauna ni kua, mo ro vakaraitaki tiko mai vei au, mai vua na turaga na Tui Matuku, me vakana Turaga na Tui Matuku ko a mai tiko i Vunidawa, mai cakava tale e dua na tabua, me vakasukai kina, na mataqali cakacaka oqo. Au mani tukuna o au, ni ma rawa ni rawa meu taura na tabua, baleta na ka oqo, e se

veisolisolitaki e na dela ni yavu ko na dua e mai mate. Me sa nomudou tiko madaga na nodatou mai Matuku. Ia, e mani tukuna tiko na turaga ni Matuku vei keitou, na ka ogo e se ma yaco tiko. Qai ra ma tukuna tiko na turaga ni Lau, o ratou na turaga ni Matuku, e ratou sa vinaka ga, ni ratou sa yacova na yabaki ono sagavulu, qai ratou tubu vakalevu sara o ratou. Qai ratou mani muri, o ratou na turaga e ratou tiko sara ogo i Waimaro. O ratou na tiko mai Sawakasa, o ratou na tiko mai Namalata, o ratou na tiko i Nailega, vata kei Matacaucau. O ratou saka ogori, e ratou qai muri. Ia, o keitou na tiko i muri, o keitou na qai tiko, me sa qai yacova tiko mai ni kua, me sa qai dua tiko na tikina, o Soloira makawa, kei na tikina o Waidina makawa. Ia o rau ogo, e rau warai ni bau e na kanaka. E rau biu i ei e na veisei, e na veivala. Baleta e dua na i valu e a caka mai Vatuketeni, a liutaka na Turaga, na vanua e a tubu mai kina o au, e kauti ira na mataivalu me ra lai vala i Vatuketeni, baleta na nodra tou kau tabua mai na Turaga na Tui Nalawa. O ratou na turaga mai Nairukuruku. O ratou na turaga ni Rukuruku, na i taukei ni Waluvu, e ratou qai kauta mai na tabua i ke. Mani ratou ma bau o ratou i ke, me ratou me lai cakava na cakacaka ogo. Ia, o koya na gone, e biu tiko, me mata curu e na vale nei tukana. E mata vakamocera na wati tukana, e qai tukuna na marama na watina me kua. Me bau tani, ni na bau mai na nona lewe ni vale, e na mai tukuna. E sa mani qai yaco i ke na veisei. E mai kama kina na yavu levu mai Danuya. E mai tu na kena vei mata tamata, e ra cakava na cakacaka ni vakama bure, ka ra cakava tale ga, na vakama tamata, me ra moku na tamata.

Me yacova na gauna e ra biu, me ra bau sara o ira na turaga e ra bau, me ra ma tiko e na vanua me ra vatikotiko kea. Ra vaka i tikotiko taumada mai Soloni. Ia, o Soloni e tiko taumada e na koro vou ni kua, mai na Vunivure, mai Nasavu. E ra maniveitalai tale na Turaga, me lai talai Ro Masi vou, me lesu tale. E sa qai tukuna o koya vei iratou, sa raici ira tiko e uasivi me ra kua ni tiko i keru, me ra toki tani. E sa na bau tale na noqu mataivalu meu na vakasavi ira. E ra mani biuta tale o ira na nodra i tiko tiko, e ra mani ra bau sobu, me ra lai vakatawani Nakacavico. E tawani na vanua nei Gu\$uinavatu. E tara kina na nodra i matai ni yavuca, na kena kaca na vatu. E ra mani bau sara. Ia, na vanua au vosa tiko kina qoi, e se ra ma toki, me ra yaco i e qai mani vavo tiko, o ira na ma biu tiko mai Serea. Na nodra yaca ni tikina o Soloniera. Mo nu toku, mo ni kua ni toki, mo ni kua ni ma tiko i Soloniicolo, mo ni toki i ra. Ko mani vakatokai kina, e kena dodonu, me cavuti, o Soloniera. E mani warai ni cavuti o Soloniera, e sa mani cavuti tiko o Soloira. Na yaca ni nodra tikina tiko e na gauna ni kua. E kedra i cavuti tiko vakavanua. O ratou na turaga, ni sa ma yaco e na i matai ni nodra bure, me ra vakatara na kena kaca na vico. E kena i vakadinadina tiko na noqu i talanoa, e yaca ni mataqali tiko nei Ratu Apenisa, ka e tiko mai Waidina, nanona yaca ni mataqali o Nakacavico. E na yavusa ko Waimaro. E ratou qai toki o iratou, me ratou yaco mai Nawaikaikaile, qai baci mai caka tale kina e dua na veibuli. Ei e sa veibuli e na daku ni bai, baleta na nodra vosa. E ra mani tiko, ka toso tiko na nodra i tosotose, ra ma tiko sara mai Navunikauvulavula. Ni ra

yaco mai Navunikauvulavula, e sa malumalumu na kena turaga e kauti ira tiko, E rairai e sivia na tini vakacaca na yabaki na nodra tiko e veikau, se e ruasagavulu beka na yabaki. Na nodra vakaqara tiko na vanua ke, ka ra vakatalai tiko. Na nodra sa lai tiko e Navunikauvulavula, e sa qai tukuni mai, ni sa malumalumu na turaga e kauti ira tiko, ko na nodratou i tubutubu ko e tiko mai Waidina, o ratou na turaga e ratou tiko mai Waidina. E ma tiko rawa e tolu na luvena, qai tukuna o koya vei iratou na luvena, ra gone, o au sa malumalumu. Ma warai tale ni rawa meu cakava e dua na ka, me soli vei kemudou e dua na i tutu, e ka ga au na cakava qoi, e warai ni tiko e dua na rara, mo dou veitaucici. Mo dou veitau dosi, me raici o koya e kaukauwa vei kemudou qai nona ma i tutu vakaturaga. E kena dodonu ga mo dou cakava na kena i tiqa. E ratou sa qai cakava na nodratou i tiqa, sa mani dua vei iratou, o koya ka qase, e sa mani tasuaka na nona ulutoa na vatu. O koya e gone, ko e taravi koya, e mani tasuaka na waka ni bua, me nona ulutoa. E na kena i karua, se na kena i qimaqima, e qai tasuaka o koya na waka ni kuluva, me nona i tiqa, se me nona ulutua. E ratou mani mai tiqa, tiqa i liu o koya e ulumatua, e nona i tiqa na vatu, ka tau tu e na veimama. O koya e karua, e tiqa, e sivia na i tiqa nei koya e qase, ma bau sara i liu. Tiqa o koya ka gone, e rau ma veitaravi tiko kei koya e qase, e qai mani mai vakatokai tiko, me kedratou i cavuti tiko na kena turaga ko e vosa tiko qoi, me vaka e tukuni. Vakaturaga i Waimaro, e Soloira, ei esa baleti iratou mai Soloira, e ratou tiko ni kua mai Serea. Vakaturaga, mai na Rarayatu, i Burelevu, e kena i

balebale tiko, o koya e qase e ulumatua vei iratou na turaga, ko ratou se ma bau tiko. Ia, o koya e vakaitikotiko mai Nadakuni, mai Burelevu. Vakaturaga mai na Vunibua, e kena i balebale, o ya vei apenisa mai Nabukaluka, oratou na tiko mai Nabukaluka. Vakaturaga i Nakuluva, o ya e kena i balebale, o koya e gone duadua vei keitou, e yaco takega mai o koya vei keitou i kei, na nona wili tiko vakaneitou Bati ga vakaveitacini. E dua tiko ga na nona bure, kei iratou na tiko sobu mai Sawakasa, kei ratou na tiko sobu mai Waimaro, vata kei Nailega, vata kei Matacaucau, e vakasara kina o ratou na turaga, e ratou tiko mai Matuku. O koya oqo, na vanuaau vakaraitaka tiko, e kena i vakadinadina kece, e kedra i cavuti tiko, na vanua au vasu tiko kina oqo. Ia, o ratou na turaga e ratou sa bau i liu, kavaka kina o ratou na turaga e ratou tiko i Matuku, ka vaka kina oratou na tiko sobu i Waimaro, e ratou bau yani, e na gaunisala dina vakavanua, e ratou tatau, ka ratou dui kauta na ka e ratou bau kina, me nodratou cau tu vaka vanua vakaturaga. Ia o keitou, keitou veicati e na mata rukuti na valekax. Ia, na kena i vakadinadina kece, o koya au vakaraitaka tiko, me sou vakaraitaka rawa. Ia, o ratou na turaga e ratou bau i Matuku, me ra tou vakadinadinataka tiko o ratou, ni a yaco tiko vei iratou, na tataunaki, me vaka a sa vakayacori vei keitou. A kena i vakadinadina taki no, na yaca e ra vakayagataki tiko, Ni sa ma tauri na drau ni boka, me olo kina na nodratou qele me ratou kauta tiko, na vanua e ratou na lai tiko kena, me ratou na vakananuma tiko kena, na i tikotiko ni nodratou vanua, na vanua e ratou biuta o ya, e sa mani vakatoki tiko vei ratou na

turaga, ko ratou sucu turaga tiko mai Matuku, e vakatokai tiko me o Ratu Draunidalo. Ia, e vakakena na nona yaco mai na turaga, me sa vaka na kena caka tiko na Veitarogi Vanua, na kena caka tiko mai Viria. E qai yaco mai o koya, me mai tukuna o koya, me mai raica na yavu, ko a caka kina na veibuli e na vanua o Waimaro. E sa mai raica, e sa vakadinadinataka na Turaga. O ya na yabaki duanaudolu ~~na~~ ciwa na drau ruasagavulu~~karua~~. Na ruasagavulukatolu, sa mani caka kina na bubului, ni vanua o keimami mai Viria. E sabubului taki kina oqo, na i tukutuku raraba. Ko na vanua oqo, ko au taura tiko mai kina na i tukutuku au tukuna tiko. Ia, na veika kece tale e tiko i muri, mai vana i talanoa, e ra talanoa taka na qase, se e mai tu vakacava na neitou i tikotiko, me va e sa yacova mai na veitauvutaki e caka tiko oqo o keitou, kei iratou na Turaga mai Lagagavesi. Qai ma yaco mai e dua na kena i tukutuku, e dua vei iratou, ko e vakatokai tiko me o noqu yaca. O koya e ma taura e dua na marama, e na nona se ma bau sobu, e rogo ga ni e marama tiko mai Ucunivanua, e kuru tu vakatabu siga. E wili tu vaka tukuni mai vei ira na noda qase. E rau a veitauri kaya. E wara ni rau veitauri me rau, o koya a a wili no, mo bau o ya, me kabata na vuni bua e na isilisili. E rau bau mai na veitabuki me rau mai sili, mai tu tale ok koya na marama ko e tabu, me lesu tale ki vale, a sili na marama i wai. E sili tiko, e qai raica tiko na yalo ni tamata e dela ni wai ni vakarairai tiko. E qai mani rai, e qai raica ni tiko i colo. E mani tarogi koya, e qai tukuna o koya, o au, au cavutu mai Waimaro, mai Nadanuya. ~~Na na~~ Au qai ma vunitaka na marama e vale. E sa

vunitaka tiko me rua na siga mai na nodrau cakacaka tiko e vei bogi, na caka niu. Me rau vesuka vata, me rau rawa ni vodo kina, me rau qai dro. Ko rau drao o ya, me rau vodo e na niu, me rau gunu wai tiko e waitui va na niu, e waitui, vata kei na niu me kedrau tiko, ka rau mani lai vakasa sara o ya i Somosomo. Oqo na i talanoa au tukuna tiko oqo, na i talanoa au rogoca, kau raica tale ga e na i vola, ko e sa vakacacani e na cagilaba. Ai tukutuku nei Nemani Cakausege. A mai vatoka i eri, e mani qai dro tale mai na turaga oqo. E kauta tale mai e dua na nodratou waqa na turaga mai Navesi. E mani kauta tale mai, ka bau tale mai i ke. E kuta tiko na marama oqo i ucunivanua, me ta tiko. E sa qai taroga na Turaga mai Somosomo, na cava e tagicaka tiko oqo, e dua e leqa? E sa qai tukuna, na maramasaka ko rau bau mai kei ka rau mai toka sara vei kedatou, e sa ma ~~drox~~ saka na tamata ei. Ia, oqori sara ga na tamata kai Colo, e vanua dredre sara, na nona vanua. Sa vinaka, dou tukuna vua me vakacegu, e sa na qai kau cake. E sa mani qai vakatukuni, e sa qai tukuni vei koya na tamata e vakatokai tiko me o Dakuwaqa, me usai koya mai, me kauti koya mai ke. E mani usai koya mai ke. E caka mai na qele, me kena i vakananumi, dua na tata qele, e kauta tiko mai. Na nona bau tiko mai, e qai mai yaco tale e na dua na vanua, ma tukuni vua na gauna ni noda vodo mai. Na gauna o sa vakarau mo bau, mo kua ni, ni o sa vakarau mo kaa, mo tukuna vei au, meu rawa ni kelia e dua na yanuyanu, mo kana rawa i vanua, qai vodo tale qai daru ia. Qai warai, qai voro na marama oqo, e qai tukuna o koya, de qai talaca, e qai na biuti koya vakadua, qai dro. E sa mani

kana toka e na delai Dakuwaqa i colo, me kana tiko kina. Me yacova mai na gauna me rau mai tala, na i su qele ogo, e mai biu i loma ni wai, mai Nasobu, ko e mai vakatokai tiko na yaca ni vanua ogo o Nasobu. E sobu i ke, o Radini Waimaro, o koya e mai vakasobura na turaga mai wai. E sa ma qai na gauna e sobu koto kina i wai, au qai biuta na tata qele i wai. Au qai biuta, au qai tubu tiko mai i wai, e na dua na yanuyanu, e vatu taucoko na yasana. Na qele e tiko taucoko e na loma ni yanuyanu ogo, e vaka na damudamu ni nodrai sulu na marama, na kena damudamu, Vata kei e tubu tiko e dua na vadra, kei na dela ni kabuta, e vaka na i rairai ni curry, na i rairai ni kabuta, e tubu tiko e na yanuyanu e tiko e loma ni wai. E dua na drano lailai, e mo ro lutu tiko vua na seni moli i ~~wai~~ loma. O koya ogo, e ratou qai vana na vavalagi, na gauna e dau vakaleqai tiko kina na waqa e na gauna ni waluvu. Au sa tamata levu tiko kina o au, au qai vei vana. Ia, o ratou kece na vana, e ratou mate kece. O ratou na valagi, kei iratou na kai Viti. E va tiko mai o ya na i talanoa, e qai mai tatau o koya na turaga, o koya e veiusa mai. O sa na sobu, ni sucu na luvemu me tagane. E sa sega ni keirau kai vata kei koya. E sa na keirau veitauvutaki, ni ko sa kapa i delaqu. O koya e mani yaco tu kina e na gauna ni kua, me keimami veitauvutaki. Ia, koya mada na koro, ko e uto tiko vei keitou. Kevaka e dua na marama e bau mai Taveuni, se dua tale vei iratou e vakatokai no me marama mai Hagagavesi, se turaga. E na warai ni rawa vei keimami, me keimami na tukuna vua na Ratu Tau. E bibi tiko vei keimami, o ira na kena vo ga, o ira gona ogo, e ra sa cakava tiko

na Tau. E ra cakava tiko na yaqona, se na tabu, se me bau mai na Kovana, e sa bau cavuti toka kina, mo lomani keitou Ratu Tau. O keimami e neimami dina tiko na veiyalayalati, e wara ni rawarawa tiko vei keimami, me keimami cavuta na Ratu Tau, e dredre. E keimami na vakasakasaka tiko ga, vaka vanua dina no. O koya o ya, na i tukutuku, koya au vakamuraia tiko oqo, me vaka au vakaraitaka tiko oqo, me neitou dewadewa. Ia, me yacova mai na gauna ni veibuli. Ko e mai raica na turaga, ko au mai tukuna ni mai caka na i ruasagavulu ni yabaki, na yabaki dua na udolu, ciwa nadrau ruasagavulu ka rua, e qai mai tukuna o koya. E dua na civa e tiko vei kemudou, e sa kau mai e na ka e baleta na kena buli na vanua o Waimaro, a ia tiko. E ratou mani tukuna na turaga ni tiko. E sa mani tukuna na turaga, ni ma tiko vua na buinigone, na noqu i tubutubu, e sa ma rerevakina na turaga na noqu i tubutubu. Qai mani kau me lai vakaraitaki ki vua na turaga, e sa mani kaya, io, o koya saraga oqo. Uqori, na i vakananumi ko e tiko oqo, oqo na vula, oqo na mata ni siga, oqo na kalokalo. E kena i balebale oya, na i solisoli ni kalou, mai vei keda, me da vakararamataki kina o keda na tamata. Ko ya, na ka e a tukuna na turaga. Au qai bau sobu, me lai vakayacori na bubului, e na duanaudolu ciwanadrau ruasagavulukatolu, e na gauna o ya, mai Viria. Me yacova tiko mai na gauna o ya, me yacova tiko mai qo, au wara ni kila, se e ka dina, se ka lasu. Ia, na ka ga e tu, e warai ni dua e du vua na i vola, me vaka e tu vei ira na kai Valagi. O koya gona o ya, na ka au sa ma kila rawa toka. Me yacova mai na siga ni kua. E ratou yaco mai na turaga na mai tiko qoi, me

vaka e sa ratou me tiko i ke, me mai dua kina na noqu i tukutuku, e na ka e baleta na vanua o Waimaro, e sa vakatiko o ya na kena levu.

-- Vinaka vakalevu Ratu Ilaijia. Mai na nomu vakamacalam, au taura rawa kina, e dua na i dewadewa o ni tekivu mai kina. O kemuni o ni sa mai tekivusa sara e na loma ni kuila. Ia, e kerei i ke, e dua na ka o ni kila e na daku ni kuila, baleta o ni vakamacalataka tiko o Nakabuta, o Navadra, kei Nagele, kei na yaca e tiko vei kemuni, e vakaraitaka tiko, ni o kemuni, o ni a dewa tiko mai, e na dua na i dewadewa vakaturaga. Ia, e kerei, ke rawa ni o ni vakamacala lesu tale ma'a ki muri, me baleta tale tiko ga, na i vakamacala au sa taroga tiko yani o ya, kei na i valu mai Nasoro-vakawalu?

O koyasaka na ka o drau taroga na marama, e mai na vanua e na loma ni kuila, mai na daku ni kuila. E kilai tiko ni o, e matata vei au na kena i tukutuku, e baleta na ka e vola tiko o Nemani Cakausese, ni o keitou na neitou biuti Nakauvadra mai, me keitou mai tiko vata kei iratou na turaga e ratou tiko mai Nasautoka. O rau o Ratu Semi Seruvakula, o rau na nona turaga i tubutubu, au kilai Ratu Epeli Seruvakula. E na veigauna kece, e yaco mai vei keitou, e mai cakava tale no, na i talanoa vakaqoi. Ia, o koya eqai turaga ni Veitarogi Vanua, e na gauna e caka kina na Veitarogi Vanua, o koya e kena Roko, o Ratu Epeli Seruvakula, e na loma ni vanua ga oqo. Ratou biuti Naicuvavava, e ratou gole mai ke. E ratou mai tiko i kei, e ratou qai veiwaseyaki na i wasewase, o koya me qai vakasukasuka tiko i kea. Ia, mai na loma ni kuila,

na i valu e baleti Nasorovakawalu, e caka no e na ka ni veisisivo taki. E baleta na nodra a moro mate tiko, na lewe ni vanua, e na vanua vaka Matailobau. E ra moro yaco mai ni ra raica e dua na tamata, e sa tu vaka kei na nona i wau, kei na kakana. Ia, e mani bi taki tiko kina, ni mai vei keitou. A qai mani caka, me soli me sa mai ratou kerekere o ratou na turaga mai Matailobau, a kauti iratou sobu o Ratu Viliame me ratou bau i Bau, Me ratou tai kere i valu, ki vua na Turaga na Vunivalu. Ia, me vaka e bibi toka i lomaqu na kena i tukutukuni, e sa qai bau mai na kena i tukutuku, e sa qai tadu na i tukutuku e na loma ni neitou vanua me ra bau mai na vanua, e ra kilai keitou, me ra rawa ni ra mai viribai e Nasorovakawalu, me mai tauri. Me vaka na vosa e qai mai kaya na Turaga e sa Bale. O lomaivuna, na i karua ni vanua e mai bubului taka na i tukutukuraraba, na ka e baleta na kena ra na vakacurumi i ke na luveni sala, kei ira na nona vanua kovuti vei keda me na noda reserve tu ni qele, ko e yacana tu ni kua. E qai mani mai tukuna tiko o koya vei keitou, ni vanua oqo, e dua ga e tiko vei kemudou i ke, e turaga, ka vaka mataivalu. E sa baleti au tiko, ni tukuna o koya, o au, e dodonu meu taura kece na i lavo ni turaga i taukei, e na vuku ni nodra turaga, ni o ira oqo, e ra noqu turaga ni valu. Oqo, me wili tiko kina, na mataivalu e tiko vei au, e tara tiko na vanua o Bucobuco, e dua na kena i wase. E dua na kena i wase tale o ratou na turaga mai Muaira, kei Noemalu. E Daravakawalu tauckko, o Soloira, o Burenitu, o Natavea, o Viria, kei Naqali. O ira kece oqo, e ra noqu mataivalu, ko e qai tukuna tiko kina na turaga, ni o koko,

e tamata levu duadua i ke, e lailai tale na Qaranivalu. O Qaranivalu, e warai ni dua tiko na nona mataivalu. Ia, o koya o ya, e qai mai tukuna tiko na turaga, ia na kena i vakadinadina, na kena sa mai caka na i valu mai Sorovakawalu, e qai kauta tiko mai na turaga, na nona gasau, e vakau mai Ameria. Ia, o keda, e da tiko no vakaveiwekani. E ratou tiko na turaga mai Navuso, e ratou tiko talega, na turaga mai Namata. A mani ratou saga tiko na turaga mai Navuso kei Namata, o ratou e ratou ma kauta tale tiko mai na gasau ni dakai, e kau mai ke, e sa ma tukuna tiko na turaga. A mani boka mai e na dua na siga, ni kabukabu, me bau mai na mataivalu, e ra yaco i delana, e na koro makawa, e ra qai veivala i ke na turaga. O koya na nona i sala kuvui e dara tiko, o koya oqo, e qai cavuta na gasau ni dakai. Cavuta na gasau ni dakai, ma niuta sara i ra. E sa tukuna sara o koya, da suka. Na gauna e sa caka tiko kina na kedra, e sa qai vosa na turaga na Vunivalu, vei ira, oqo na ka au a kaya. Au a kaya vei kemuni oqo. Na gasau ga au a kauta mai, au sa lauvana tale kina, O cei so vei kemuni e cakava tiko na ka oqo? E warai sara ni bau dua vei ira me bau vosa. Galu kece na tamata. E ra qai vaka toka tiko e dua na vale, o koya e muria tiko na livaliva ka gole mai ki Suva, o Naqova. O koya oqo, e tiko na nona vale, se na yavu ni vale o ya, e sa kena yacana makawa tiko, o Nakauwakaya. Se ma ratou vakalekaleka taka na kena vosa. Ia, na yacana dina Nakaauakaya. Na ka au a kaya, e sa yaco tale oqo vei au. O ya, e nona i cili tiko na turaga. Ko e sa mani yaca ni vale tiko kina e na gauna ni kua, me tekivu mai e na gauna e liu, me yacova

tiko ni kua, e na yaca tiko ni vale o ya, Nakauwakaya. E ra saga na turaga e na gauna o ya, e ra suka. Ra suka tale. Ra baci lai tiko talega, ra lesu tale mai. E caka no vei ira, na mataqali cakacaka o oqo. E ra mani tu, ra lesu. E ra suka vakawalu, na nodra soro, me ra suka vakawalu, e ra mai kaba, ra warai ni rawata, ra lesu. E kena i kaciwa, e qai yaco mai e dua na i tukutuku vaka vanua, e na vanua au bau mai kina. E dua na turaga mai Navuso, e yacana o Coloiwasa. E sa qai tukuna mai o koya, kemudou na kai noqu, ni ratou baci vakauta mai na gasau ni dakai. E ratou mai sota tiko e na gusu ni wai oqo, na gusu ni wai ni kuka. E ratou bau mai na kauta tiko yani na gasau ni dakai, e ratou bau yani o ratou. E ratou sa veisilitaka, e raa na kisi. E tukuni sara vei iratou, e sa vosa tiko o Colaiwasa. Dou yalo vinaka na turaga, dou bau nanumi ira na noqu katikati. E sa vakaloloma, au su mai tu vakaca vakaoqo, e sa mai warai na ka meu mai kane. Su vosota no na vosa ni turaga, ia mo dou yalo vinaka, dou soro na i valu, me cabe na i valu e Roma ni koro. E rau mani taro sara na cauravou e rau kauta tiko mai na ka oqo, e yacana o Bukete. O Bukete vata kei Navitalai, e dua vei iratou na Matanivanua. E rau mai tukuna o rau, e rau tu qori tu o Radamanu, vata kei Seveto. O rau oqo e rau galu tu, e wara ni rau vosa. O rau na lewe rua e rau vosa tiko. Ia, e vakaavei, ke dou sa vakadonuya me curu na i valu e loma ni koro, o dou na nanumi keitou. E qai rau tukuna na turaga mai Navuso, io, keitou nanumi kemudou. Io, sa vinaka, au na tukutuku ki vei iratou na turaga, na toso tale e na gauna ni kabu, qai macala. E ratou mani lesu, mani

lesu, ratou lai tukutuku vua na turaga, e sa qai tukuna na Turaga, ni sa vakabau. E ra vakasukai saraga e na bogi ni sâga ko ya, na i mataivalu dina o ya, me qai vo duadua ga na mataivalu no o keitou e na loma ni tikotiko. O ratou taucoko oqo me ratou toki tani, o ratou o Naivucini, ~~xx~~ o Namaravakawalu, o Muaira, o Niemalu, o Nabobuco, O ira oqo me ra vakagalala tani, o keitou na i taukei ni vanua, me se keitou ma tiko. Ratou tiko ei, qai cabe mai na i valu e nasiga ka tarava. Ra tiko ga, ra tiko vaka dua, ra warai tale ni dua e vei ira me vuni, ra tiko ga i loma, ni koro, e tiko na i yaya ni vala, ra tiko ga, ra ma warai ni yavavala, ra ma ra dabe tiko no. Sa bau sara yani na turaga i loma ni koro, sa ma turaga lelevu, sa ma turaga o Ratu Epeli Nailatikau, sa ma kauti ira yani. Ia, ra mai lesu, oti e ra qai bau i ei. Ni kabukabu, e ra qai mai kau vakavesu kece. Tauchko, na vanua o Soloira, o Rara, o Burenitu, o Natave, o Delai, o Viria, o Naqali. O ira oqo, e ra qai kau vakavesu. Na nodra kau vakavesu oqo, e ra dui vaka tiko ga, e na vanua e raveiwekani kina. Na vanua e ra veiwekani ke, e na i tutu ni vakavanua vei keda e na gauna e liu. E sa ma caka na veilewai e Vunidawa, qai tukuni o ratou na turaga mai ka, me ratou kau sara i ka. E tu na nomu kau mai Viti, au a tuva vatu e Levuka. E rau kera na turaga ei, o ratou na turaga mai Navuso, ni ratou rai mai, ratou veirai no mai kei na turaga mai Navuso, e rau tukuna sara na turaga mai Navuso. O ratou saka na nomudou tamata, me ratou tiko voleka, de qai warai na nomuni tamata, de qai rau tiko na turaga na Qaranivalu o Ratu Peni vata kei Roko Vulu, me rau tamata lelevu mai. Io, e

sa vakabau, e sa qai wase. E sa qai tukuni vei ira na turaga mai Tailevu, dā lewa na koro kei na nona tamata. Me tiko vakavesu vua me yabaki lima. E sa qai mani tukuna mai o ratou na turaga ni Rewa, me ratou kau ga i ke o ratou na turaga mai Vitiā, kei iratou na turaga mai Naqali. O ratou na turaga mai Natavea, e dua vei rau o Natavea lewena, se o Natavea delai. E dua vei rau e tiko mai Nausori, ka dua e tiko mai Verata. E ratou tiko vaka vesu mai kea. O ratou na turaga ni Burenitu, e ratou tiko sara mai Buretu, vei ira na nodratou mai Buretu. O ratou na turaga ni Nuvuokece, e ratou tiko mai Visama, vei ratou na turaga ni Visama. Kevaka o ni raica, o kemuni na turaga e na gauna ni kua, e da na raica ni levu na Ratu Vereniki, na Ro Muakalou, Ro Tabuwere, e sinai tiko mai Visama. Baleta o ya na dra ni noda tovo vakavanua. E walu vei iratou na turaga mai Nakelevu, e ratou mai tiko tale i ke, ko e yacana o Ratu Vereniki, ko e yacana o Ratu Mosese, me vaka niu talanoa tiko vei kemudou e na gauna ni kua. E vakaraitaka na kena gaunisala. Me o ratou na turaga ni, o keitou, motu kau sara, motu kau sara i Taveuni. E keitou soli vei iratou na Tui Cakau. E qai mani taroga mai na Turaga. E tukuna okoya, e sa rui yawa, e dredre na kena vakauti mai, e na dredre na noqu na vakasukai iratou tale mai. E na nodra tu valalewe levu tu kina o ira na tamata oqori, e ra mai tawana na noqu vanua, e ra qai mai vakaraitaka na i tovo vosalevu. E sa ra qai kaya, o kedatou na tamata vosalevu, se e caka tu ga mai e na kena gaunisala vaka ka. E sa qai mani mai vakaoboobo yani o koya na turaga, ka rau vei vosaki kei na turaga. O Coloiwasa. O au saka, au kerea saka tiko,

o ratou na turaga ni Rara, meu kauti ratou saka, meu maroroi
ratou saka toka i Navuso. Ia, e sa vakabau. Me ratou laki toka
voleka mai, ni o keitou ogo, e tou kai vata tiko. O koya, e sa
mani vakayacori vaka kina, me rau tiko i kea. Qima o ya, yabaki
lima, lesu tale mai. E vakakina o ira na tamata e ra wa ra ni ra
ma bau, o koya e vakayacana tiko e dua na kai Waidracia ga ogo ka
tiko, o Sitiveni Osodra. E kena i balebale, e kena i balebale, na
nomu vakaosota na ra, na kau vakavesu e baletà tiko na gauna e.
Ia, na i valu ogo, na marama, kei kemudrau na turaga veiwekani ka
tiko, ai valu ogo, e sa valu tiko, ni sa ma tiko na Lotu vei kei
tou. A vuna tiko na kena mai vakaukauwa taki tiko ni kena kabati,
baleta ni wara ni keitou ma bau. E kauta mai na neitou sulu ni
Lotu, na turaga na Roko Tui Dreketi. O koya me yacova tiko mai
na gauna ni kua. Ia, ogo, e keitou mate vakarua tiko. Kevaka e
dua na soqo e caka, na ka ni Lotu, ko na Koniveredi Levu ko a
caka, e dua na neitou magiti me kau i Bau, ka dua talega na neitou
magiti me bau i Rewa. E keitou tabana ca sara o keitou oqori.
E keitou mate vakarua tiko e na ka kece. E na gauna ni kena i vaka
raitaki, o dou na kila tiko na marama, kei na turaga, na ka dou
bu taka tiko mai, au vakaraitaka tiko me vaka tiko ei. E kena
dodonu, e se sega ni o koya taucoko ko au vakaraitaka tiko. E
sa da Lotu rawa tiko, e qai mai caka na i valu. Ia, e kena i vaka
raitaki, e dua na vatu e tiko mai Nadiro, e dua na vatu levu.
E ra valu e na neitou koro, e ra warai ni bau mai na turaga ni
neitou koro, me ra bau mai, me ra mai Lotu. O ira ogo, e ra qai
colata na vatu ai. E ra vaka i vua mai e na vatu levu oqori i wai,

me kau mai delana, me yaco mai i loma ni koro, me tau mai vakaoqo me mai raica na turaga, o modou, e cei e cola mai na vatu? O au saka. Dou kauta tale, dou ma biuta tale ki na vatu, e na vanua i wai. O koya e na kena i yalayala ni wai e tiko vua, me tiko donu. Kevaka e na tiko cala, dou na mai kama e loma ni koro. Mani muru mai caka na kena i kabakaba, e viri na kabakaba, e sa qai kaba toka na tamata e wara ni vakabau na nona lewa, qai kama e na bitu, qai visa, qai vakamai na viti ni yagona. E nodra i totogi tiko o ya, kevaka e warai ni dua e muria na ka oqo. Ia, o ni tiko na turaga na maraga, meu vakaraitaka tiko na veika kece, me baleta na ka o dou mai vaqaga. E sa vakasaka tiko oqo na kena levu.

-- Vinaka vakalevu Ratu Ilaijia. E sa taladredre vinaka tiko na nomuni talanoa. Me vaka au sa tukuna oti tiko, e vica na mala ni nomuni vosa, keitou vesuka rawa, o ni tukuna tiko o kemuni na sore ni moli, na ivi ka buta, na vadra, na qele damu, kei na dua na tamo ni nomuni talanoa, o ni sa vakaraitaki kemuni sara tiko ga kina. Ni o kemuni, o ni a lako tiko mai, ka o ni, e rai kaukauwa tiko vei kemuni, na i vakarau vakaturaga, ko e sa tetevi kemuni tiko na turaga sau e na vanua oqo ko Viti, ni a tukuna vei keitou. Na nomuni yaca ko e qaravi yagona tiko oqo, o ni a vakaukauwa taka kina na dra. Ia, oqo e sega ni ka vou. E na i tuvaki ni tuku tuku kei Viti, o kemuni sara ga na sau dina ni vanua o Viti, o ni vakaraitaka tiko, na i vakarau vakaturaga. O ni vakaukauwa dra tiko ga vakataki kemuni, e na nomuni dela ni yavu. Ia, e sa momona taucoko na i talanoa o ni sa mai tukuna, me vaka na ka e

keitou vakaqara tiko mai. Ia, e dua tale na i kuri ni ka keitou taroga tiko oqo, o ni tukuna tiko o kemuni na Civo Vonovono. E tiko kina na matanisiga, na vula, kei na kalokalo. E rawa ni o ni vakaraitaka tale tiko i ke, se e sa tiko e vei na Civo Vonovono, o cei e nona, na i yaya e dau vakayagataki, e na cava, e na i tikotiko vakaturaga, se na i yau vakaturaga, e na rara o Qaranikula.

Na Civo qoi, e tiko sara no qoi vei au. Na kena i talanoa vei ratou na kena turaga, e vakayagataki no vakadua, vei Ro Ratu naba dua, o koya e a yalataki vua, ka mai biu vata kei na qele, ko a mai tubu tiko e loma ni wai, ni na sucu na yuvemu oqo, e na tagane, e na vakayaca taki e na yaca qoi. Na yaca qoi, e bau tiko mai vei ratou na Turaga, me vaka o dou kila tiko, e bau tiko mai e na vanua vaka Verata, mai Ucunivanua, mai vua na Roko Ratu. E kena i vakaraitaki, kevaka e dua na soqo vakavanua e da tiko kina e dua vei iratou na turaga ni Verata, o koya e Ratu tiko, ni yaco mai ka kila, o au oqo, ni keirau na lululu, e na warai ni biuta na ligaqu, E na lululu, ka na reguci au sara. Me tekivu tiko e na gauna o ya, me yacova mai na gauna ni kua. E moro vakayagataka vakalevu, na gone turaga ka sa bale o Ratu Kitinne Vesukula, E cakava ruarua, vei au, vata kei na watiq. Ia, na kena i vakaraitaki, na vanua au vakaraitaka tiko, o koya na vanua, e biu tiko i wai o ya, a i solisoli vakaturaga, ka soli tiko mai vua na Gone Turaga na Tui Cakau. Ko e mai biu tiko e na loma ni wai o ya, ko e yacana tiko o Nasobu. Na yaca ni wai, ko e tiko e yanuyanau, e yacana tiko o Korovuto. E na tubu mai na wai, e na tiko na vuni

vadra, e na tiko o Nakabuta. Ia, e dua na drano lailai, e vaka nalevu ni nodatou i tikotiko qoi, e tawa tiko. E tawa tiko. E moro toka kina e dua na vuni moli, moli lekaleka. E qai lele tale tiko vaqoi. E qai mira tale tiko na sena e na loma ni drano. Da raica no o keda, e da na kila, ni ka vakatevoro. O keimami na raice, ni o ratou na vana, e ratou mate kece. O ratou na vana, me ratou cakava, me sala ni waqa. Ia, e warai ni dua na waqa e vakaleqa tiko o koya, me vaka na gauna ni waluvu. Ke ga qai bau mai, ia e kena i balebale, e ladelade na waqa mai Nukulau. Na ka e sa biuta tiko o koya. Ia, na veika kece e drau tukuna tiko na turaga ei, au vakadinadina taka, ni yaca e baleti keitou, kei na ka kece ei, kei na ke e muri mai, na ka e muri ei, ko au su vakaraitaka tiko. E warai me ka me bau mai e na dua na vanua mamada. Ia, na civa, e tiko sara no ogo i ~~su~~ au vakaraitaka mada mo dou raice.

SAOTI.